

EL VALENCIÀ

DE SEMPRE

Eugeni S. Reig

Versió actualitzada i ampliada de l'obra clau
per al coneixement de la nostra llengua
Valencià en perill d'extinció

edicions
bromera

A

a arrapapeus

Anar *a arrapapeus* vol dir caminar descansant tot el pes del cos en les mans i els peus o en les mans i els genolls, com ho fan els xiquets quan encara no caminen. *L'entrada de la cova és tan baixeta que no hi ha més remei que entrar a arrapapeus. Nelet encara no camina, però a arrapapeus ho corre tot.*

Les expressions més usades pels valencians per a designar el concepte especificat són *a gatameu* i *a la gatameu*. *A arrapapeus* s'utilitza a Alcoi i a diverses poblacions valencianes meridionals. Al Maestrat s'empra *a arrapons* i al Camp d'Elx *a quatre potes*. També s'usen les locucions *a grapes*, *a grapons*, *a grapameus*, *de quatre cames* i *de quatre peus*.

Les locucions valencianes *a gatameu* i *a la gatameu* es pronuncien amb *e* oberta, ja que deriven del vocable *mèu*, onomatopeia del miol del gat. La forma *a gatamau*, acceptada recentment per la llengua normativa i recollida ja per Martí Gadea, en el seu *Diccionario General Valenciano-Castellano*, publicat en 1891, no he tingut la sort d'oïr-la mai.

En *Putà postguerra* de Josep Piera podem llegir: «*Un dia que hi anava sol, vaig descobrir una entrada per la banda de darrere de l'hort; m'hi vaig endinsar, silenciós, a gatameu, com els soldats de la guerra de Corea quan anaven per la selva; avançava a poc a poc, mirant ací i allà, a arrapapeus, cap al meu objectiu: la prunera blanca –en déiem “cirueler”–, que estava a vessar de fruita.*»

§ a arrapons, a gatameu, a grapameus, a grapes, a grapons, a la gatameu, a

quatre potes, a rapa-peus, de quatre cames, de quatre peus

Ⓔ a gatamau, de grapes, de quatre grapes, de quatre potes, gatejant

Ⓒ a cuatro pies, a gatas, gateando

a bon any

Sense que res pugua obligar-hi. *¡A bon any em pose jo una jaqueta de quadrets!*

§ a bona hora, a bones hores, de cap de manera, de cap de les maneres, mai de la vida, per res del món

Ⓔ a cap preu, de cap manera, mai de la vida, per cap concepte, per res del món

Ⓒ a buena hora, bajo ningún concepto, de ningún modo, de ninguna manera, nunca en la vida, por nada del mundo

a bonament

Amistosament, sense enfrontaments. *Dis-li-ho a bonament, no sigues terròs. No li parles d'eixa manera. ¿No veus que l'espantes? / Xe, arregleu-ho a bonament i deixeu de barallar-vos.* Aquesta expressió l'usa l'escriptora Encarna Sant-Celoni i Verger en la seua prosa literària. En la novel·la *Al cor, la quimereta* podem llegir: «*Li dius les coses a bonament, que no siga tan moixa i s'espavile; que, si no es té el cap ple de pardals, hi ha temps per a tot... i, res!, igual té au que arre.*»

I en la mateixa novel·la, una mica més avant, trobem: «*És com si, de xicotet, a este home meu no li hagueren demostrat gens d'afecte ni li hagueren ensenyat a confiar en la gent ni a raonar a bonament, que pareix que tot li caiga tort i que, en lloc de parlar, només sàpia pegar estufits...*»

En el glossari que hi ha al final del llibre trobem: «**a bonament**: a les bones, per la persuasió, sense recórrer a mitjans restrictius.»

La locució *a bonament* és d'ús bastant general en valencià, igual la trobem a la Valldigna que a la Plana de Castelló.

§ a bones, a les bones

¶ a bones, a les bones

© *a buenas, por buenas, por las buenas*

a bondó

En abundància, en gran quantitat, copiosament. Tenim les dites: 1) *A l'agost, most, i pel setembre figues a bondó.* 2) *A l'Ascensió, cireretes a bondó.* / *Si vols collir a bondó, per Sant Joan fes un bon llauró.*

Aquesta expressió l'usa l'escriptor Enric Valor i Vives en la seua prosa literària. En la novel·la *Enllà de l'horitzó* trobem: *–Pensa allò que vulgues, però és molt poètic això del naixement del Jesuset –féu ella. / –Ai, el pes de la tradició literària! –vaig comentar per fer-la distraure's i desba-tejar una mica–. Ara queda poc, mamà; en acabar-se la guerra, tindreu misses i commemoracions a bondó. / Ella va concedir-me: –Una cosa és Jesucrist, i una de ben altra els seus partidaris.*

En la rondalla *Don Joan de la Panarra* d'Enric Valor podem llegir: «*I va anar el vi a bondó, i el sarau i la tabola fins més avant de la mitjanit.*»

En la rondalla *El Castell del Sol* d'Enric Valor podem llegir: «*Les dues fadrines més grans menjaren raïm a bondó, més contentes que unes pasqües.*»

La locució *a bondó* ha estat emprada per diversos escriptors valencians com ara l'alteà Francesc Martínez i Martínez o el suecà Nicolau Primitiu Gómez Serrano. De fet, alguns escriptors actuals continuen usant-la. Només cal fer una ullada amb el cercador Google per a adonar-se'n. Podem trobar que, per exemple,

el 28 d'octubre del 2006, el professor oliver Enric Sòria escriu en l'article titulat *Qüestions disputades: «Els polítics, a més d'afalconar-se els uns als altres, han parlat a bondó d'una pila de temes que solen interessar a la ciutadania.»*

Manuel Sanchis Guarner en la seua *Gramàtica valenciana* diu: «*a bondó* sinònim de *molt*: *A l'Ascensió, cireretes a bondó.* És forma dialectal només admissible en escrits de tipus popular.»

El DOPV del l'AVL arreplega *de bondó*, però no *a bondó*. En canvi el DVal, el GDLC i el diccionari del SALT3 sí que arrepleguen *a bondó*.

Hi ha també la variant formal *a bondo*, en la qual l'accent recau sobre la primera o, no sobre la segona. Aquesta forma la trobem en escrits de Carles Salvador i Josep Pascual Tirado.

En *Les festes de Benassal* de Carles Salvador podem llegir: «*Els pendonistes, els muls de les primes i els prohoms fan un grup més compacte, puix que el menjar i el beure a bondo en el descans, aclarix, fixa i unix parers. I la processó, poc després, aplega a l'ermita de Sant Cristòfol, entre tauletes de tarrons, de fruites i de refrescs.*» I en la mateixa obra, dos pàgines més avant: «*Si hi ha pantalons llargs, també hi ha camalets de merí ajustats a les cuixes; si hi ha alguna jaqueta, estan a bondo les faixes i els jupetins i les faldilles femenines i les manteletes de les joves que lluen, a més a més, les arracades i les agulles d'or i aquelles pintes de caprici que guarnixen els pentinats...*»

També l'escriptor castellonenc Josep Pascual Tirado empra en la seua prosa literària aquesta expressió. En la narració curta *La font de la reina*, inclosa en el llibre *De la meua garbera*, hi podem llegir: «*A les xicones sí que no els ve tan bé la cosa. Elles volen llibertat, campar per l'horta, menjar fruita a bondo fugint dels guàr-*

dies i fent-los burla –de lluny, perquè hi ha por– i dormir... la gana.»

Ⓢ a bondo, a cabassades, a cabassos, a gom, a grapats, a mansalva, a manta, a muntó, a palades, a pilots, a puntapala, a ramats, a trompicons, en quantitats industrials

ⓔ a balquena, a bell raig, a betzef, a caramulls, a carretades, a desdir, a dojo, a doll, a dolls, a forrellons, a gavadals, a manats, a manta, a munts, a palades, a piles, a raig a raig, a raig fet, a senalles, a trompons, en quantitats industrials

ⓐ *a barullo, a boca de costal, a cántaros, a chorros, a espuestas, a fanegadas, a jarros, a manta, a manta de Dios, a millardas, a montones, a porrillo, a pote, a puntapala, a rodo, a tutiplén, en cantidades industriales*

a bot de sacre

Anar d'un lloc a un altre molt ràpidament, molt de pressa, sense perdre un minut. *No vaig tindre temps per a dir-li res. Va pegar a fugir de mala manera. Se'n va anar a bot de sacre.*

En la rondalla *Les velletes de la Penya Roja* d'Enric Valor trobem: «*Aconseguida aquesta seguretat, ella de s'anà a bot de sacre a vendre gemmes, anells, manilles i mil altres coses de valor, que no li aprofitaven per a altra cosa, i, amb una bona bossa de monedes d'or i de plata, se'n tornà a Tibi, on tothom s'estranyava dels diners que manifestava tenir, encara que ella procurava no fer-ne massa ostentació.*»

En la rondalla *El xiquet que va nàixer de peus* d'Enric Valor, podem llegir: «*Quan ell ho manava, ell sabia per què. I amb el geniot que solia traure el rei... Fuig, fuig! A complir a bot de sacre!*»

En la rondalla *Peret* d'Enric Valor, trobem: «*Jeroni i Peret vivien tots dos en el mateix carrer, set o vuit cases enmig. Així,*

que, quan isqué Jeroni armat de la gani-veta per anar a casa de l'amic a matar-lo, va donar la casualitat que Carmeta havia obert la porta en aquells moments i el va veure venir a bot de sacre.»

Ⓢ corrents

ⓔ corrents (o a corre-cuita, o a cuita-corrents, o cuita-corrents)

ⓐ *a toda prisa*

a burro-barra

De qualsevol manera, sense reflexió, a la lleugera, de manera destarificada, descarament, sense miraments. *La xicota que ve a ma casa a netejar m'ho fa sempre tot a burro-barra i de tant en tant em trenca alguna cosa. / Fas les coses a burro-barra botifarra i aixina t'ixen.*

El vocable més generalment usat pels valencians per a expressar el concepte definit és *arreu*. En el valencià de les comarques septentrionals s'usa la variant formal *a burri-barra*. En algunes poblacions de la Safor s'utilitza la locució *a reball*.

Joaquim Martí Mestre arreplega en el seu *Diccionari històric del valencià col·loquial* (segles XVII, XVIII i XIX) la variant *a burru-barra* que documenta en la *Rondalla de Rondalles* de Lluís Galiana.

Ⓢ a burri-barra, a burru-barra, a grapats, a la babalà, a reball, arreu magre, arreu, de qualsevol manera

ⓔ a grapades, a la babalà, barrim-barram, de qualsevol manera

ⓐ *a la buena de Dios, a reo, a tontas y a locas, a topa tolondro, al buen tuntún, como sea, de cualquier manera*

a cormull

Es diu que un recipient és ple a cormull quan és completament ple i a més el seu contingut fa un muntó que s'eleva per damunt de les voreres del citat recipient.

La forma primitiva d'aquesta locució és *a corumull* i així ho he oït a la ciutat de Valèn-

cia. A Alcoi, a on aquesta expressió és d'ús habitual, es diu sempre *a cormull*. En molts llocs s'empra la variant formal *a caramull*. *Em varen traure un plat d'arròs a cormull*.

La dita: *No en vull, no en vull; mig almud a cormull*. s'aplica a aquelles persones que es fan de pregar per tal que els donen una cosa, però que en realitat desitgen ansiosament que els la donen.

Ⓢ a caramull, a coromull, a corumull

Ⓔ a caramull, a curull, curull

Ⓒ *colmado*

a culastrons

Amb el cul fregant per terra, com solen fer els xiquets quan encara no saben caminar. *Em vaig trencar una cama i vaig córrer mitja casa a culastrons fins que vaig arribar a la finestra i vaig poder demanar auxili*.

Joaquim Martí Mestre arreplega aquesta expressió en el seu *Diccionari històric del valencià col·loquial (segles xvii, xviii i xix)*. Diu: «loc. 'a culades': "Les dones, totes chillant, / se'n ixen al carrer / a culastrons y arrapant" (Coloqui grasiós que resa...,3).»

En *Putxa postguerra* de Josep Piera podem llegir: «*Un d'aquests és la manera que tenia de moure'm quan no sabia ni caminar; em bellugava a culastrons, agafant impuls i força amb una mà a terra, i era capaç d'arribar a llocs insospitats, si no secrets, de la llar.*»

Ⓢ a culades

Ⓔ de cul de cul

Ⓒ *a culadas*

a espentes i a bacs

Amb dificultats i entrebancs. *A mi no em va ensenyar ningú valencià quan era menut. Tot el valencià que sé me l'he ensenyat jo soletes a espentes i a bacs*.

Conec l'expressió del parlar d'Alcoi.

Ⓢ a galtades i a espentons; amb penes i treballs; ací caic, allà m'alce; fent cloc i piu

Ⓔ a empentes i rodolons; aquí caic, allà m'aixeco; ara caic, ara m'aixeco

Ⓒ *a trancas y barrancas; a trompicones*

a estall

Modalitat de contracte de treball segons la qual en lloc de pagar per unitat de temps es paga per faena feta. *Jo no vull que em donen la faena a estall. Jo vull que em paguen un sou tots els mesos i estar assegurat*.

Ⓢ

Ⓔ a destall, a escar, a escara, a escarada, a preu fet, a tasca

Ⓒ *a destajo*

a fosques

Sense llum, sense claror. *Se n'ha anat la llum i m'he quedat a fosques*.

En la novel·la *El professor d'història* de Joan F. Mira podem llegir: «*El gos el va seguir pel saló mig a fosques encara, pel corredor, i a la cuina, mirant de no fer cap soroll, sense encendre cap llum, ell es va servir aigua de l'aixeta i li posà al gos una mica de llet en un plat.*»

En *Putxa postguerra* de Josep Piera trobem: «*Quan anàvem a la mar a prendre el bany, ella i jo sols, ens canviàvem de roba en una mateixa habitació, bé que a fosques.*»

Ⓢ

Ⓔ a les fosques

Ⓒ *a oscuras*

a genollons

Diem que algú *va a genollons* o *camina a genollons* quan ho fa amb els genolls, de manera que aquests suporten tot el pes del cos. *No camines a genollons que t'estrosses els pantalons*.

Ⓢ de genollons

Ⓔ de genollons, de genolls

Ⓒ *de rodillas*

a hora horada

1) Amb el temps just, en el darrer moment, peremptòriament. *Ad ell li has de dir les coses amb prou de temps, perquè si li les dius a hora horada no és capaç de reaccionar.*

En la novel·la *Sense la terra promesa* d'Enric Valor podem llegir: «*El venciment, tanmateix, no era immediat, i ells sempre havien confiat resoldre'l, encara que fos a hora horada, amb l'herència de la tia, donada l'avançada edat de dona Berta i la seua accelerada decadència en els darrers temps. La desfeta sobrevinguda –és clar– mai no se l'havien imaginada.*»

2) A deshora, sense puntualitat, molt tard, massa tard, a hores intempestives. *Si vas a hora horada diran que no tens educació.*

El significat inicial d'aquesta locució era 'a l'hora puntual', 'a l'hora precisa', 'a l'hora acordada', però després va evolucionar cap als significats definits.

- ☐ 1) a darrera (o a última) hora
- 2) a deshora
- ☐ 1) a misses dites, a darrera (o a última) hora
- 2) a deshora, a tres quarts de quinze
- ☐ 1) a la hora horada, a las aceitunas, a los anises, a última hora
- 2) a deshora, entre gallos y medianoche

NOTA: La segona accepció d'aquesta locució la conec gràcies al novel·lista otosí Joan Olivares.

a la dula

En completa llibertat, sense cap mena de control ni vigilància, sense subjecció, sense restriccions, completament solt. Es diu, sobretot, dels xiquets. *Eixe xiquet està acostumat a viure a la dula. Quan el duguen a l'internat ho passarà malament, ja ho voràs.*

En la rondalla *La mare dels peixos* d'Enric Valor podem llegir: «*El forner s'acovilà davall d'un ginebre, com si fos una papalbra, i deixà l'ase a la dula. "Que*

se'l menge el drac i que em deixe a mi tranquil", pensà.»

I en la rondalla *La rabosa i el corb*, també d'Enric Valor, trobem: «*I d'allà baix de la terra, els xicons que van a la dula li criden: / Oc, oc, oc! / L'àguila, el corb! / El rei s'ha mort / davall les Penyes de Monfort!*»

- ☐ a la briva, en llibertat, lliurement
- ☐ a lloure, en llibertat, lliurement
- ☐ a sus (o mis, tus, etc.) anchas, en libertad, libremente

a la mà

De manera que pot ser fàcilment assequible. *Deixa'm el got a la mà, que no haja d'alçar-me si vullc beure.*

- ☐ a mà, a tret
- ☐ a mà, a l'abast, a l'abast de la mà
- ☐ a mano, al alcance de la mano

a la mèu-mèu

Amb sigil, de manera silenciosa, com caminen els gats. Dissimuladament, discretament, celadament. Aquesta locució és pròpia del valencià meridional.

El mot *mèu* és una onomatopeia del so que fan els gats quan maulen. *Ha entrat en casa a la mèu-mèu i ens ha sorprés a tots.*

- ☐ a la sorda, d'amagat
- ☐ a la quieta, a les sotges, d'amagat, d'amagatotis, d'esquitllentes
- ☐ a la chita callando, a la chitacallando, a escondidas, a hurtadillas

a la part d'avant

A la part de davant. *A la part d'avant té el jardí i a la part d'arrere l'hortet.* Aquesta locució és d'ús habitual en el parlar d'Alcoi.

L'escriptor Enric Valor i Vives l'empra en la seua obra literària. En la novel·la *Temps de batuda* trobem: «*A la part-davant de casa Llorenç, pròxima, hi havia una era on una batadors madurs ereraven ja el gra quasi net.*»

He grafiat aquesta expressió *a la part d'avant* perquè pense que aquesta manera d'escriure-la és més adequada que la grafia que va usar Enric Valor: *a la part-davant*.

- [S] a la part de davant
- [E] a la part de davant
- [C] *en la parte de delante*

a les altes

Cap amunt. *No tires el xiquet a les altes que pot caure en terra i espatllar-se.*

- [S] cap amunt
- [E] a dalt, cap amunt
- [C] *a lo alto, hacia arriba*

a males penes

Penosament, dificultosament, amb gran dificultat i treball. *Però home, ¿com em dius que et canvie la pila del rellotge de polsera, si saps que a males penes m'hi veig?*

En la rondalla *El Castell del Sol* d'Enric Valor podem llegir: «*El punt on es trobava la fortalesa era molt preciós, però les terres que li pertanyien, a causa d'un clima dur, a males penes si podien fer una roïna collita de sègol o d'ordi i no aprofitaven de deveres més que per a créixer-hi el bosc.*» En la mateixa rondalla, una mica més avall trobem: «*Quan el príncep arribava allà baix, ja veia l'Home del Sol que tornava de contemplar la paret i les plantes i flors, i això que a males penes si pujava el sol mig pam damunt l'horitzó.*»

- [S]
- [E] a males penes, amb penes i treballs, amb prou feines
- [C] *a duras penas, a graves penas, a malas penas*

a manta

En abundància, en gran quantitat, copiosament. *Enguany, si tot va bé, collirem taronges a manta. / Este estiu farà calor a manta, ja ho voràs.*

En el llibre *Rondalles populars valencianes: antologia, catàleg i estudi dins la tradició del folklore universal*, edició a cura de Rafael Beltran, en la rondalla *El ferrer Sarió*, llegim: «*Al pobre dimoni, li plogueren pedres a manta. La xicalla el va mamprendre a cantalada seca, fins a tal punt que no va deixar part sana del seu cos negre i pelut.*»

També són molt usades pels valencians, amb el mateix significat, les expressions *a muntó* i *a bondó*.

Tenim les dites populars: *Per l'Ascensió, cireretes a muntó. / A l'agost, most, i pel setembre figues a bondó.*

- [S] a bondó, a cabassades, a cabassos, a gom, a grapats, a mansalva, a muntó, a palades, a pilots, a puntapala, a ramats, a trompicons, en quantitats industrials
- [E] a balquena, a bell raig, a betzef, a caramulls, a carretades, a desdir, a dojo, a doll, a dolls, a forollons, a gavadals, a manats, a manta, a munts, a palades, a piles, a raig a raig, a raig fet, a senalles, a trompons, en quantitats industrials
- [C] *a barullo, a boca de costal, a cántaros, a chorros, a espuertas, a fanegadas, a jarros, a manta de Dios, a manta, a millardas, a montones, a porrillo, a pote, a puntapala, a rodo, a tutiplén, en cantidades industriales*

a mitja nit mosques

Molt tard per la nit. *A mi, això que fan els jòvens de hui en dia, que se'n van de roll i tornen a mitja nit mosques, no ho entenc gens, la veritat. Jo sempre he pensat que la nit és per a dormir i el dia per a viure. / Va sopar en casa i, en acabant, es va posar a xarrar i xarrar i no acabava mai. Se'n va anar tardíssim i, damunt, se'n va anar a sa casa a peu i ja saps a on viu. ¡Arribaria a mitja nit mosques!*

En la rondalla *El borrec* dins el llibre *Rondalles de la Vall d'Albaida i l'Alcoià* reco-

l·lides per Francesc Gascón, llegim: «-Què et passa, digué la sogra, que descansava al seu costat. / -Que tinc fam. Vés i fes-me només que siga una coqueta en el llosat. / -Jo no vaig. A mitja nit, mosques! / -Vés-hi, vinga, vés-hi. Tu no faces soroll.»

Posaria la mà en el foc i crec que no em cremaria que Leonor Navarro i Ferrero, relatora de la rondalla, va dir *mas que siga* i va ser el redactor del llibre qui ho va canviar per *només que siga*. Va canviar la locució conjuntiva concessiva *mas que*, emprada pels nostres clàssics i actualment ben viva en una part molt important de la nostra àrea idiomàtica, per la variant formal *només que*, variant que, molt probablement, no diu ningú. Entenc que el canvi, fet sense cap mena de dubte amb la millor voluntat de millorar el text, el va empitjorar.

Aquesta expressió és d'ús habitual a Alcoi.

☐ a altes hores de la matinada (o a la quina, o a les hores xicotetes, o a les xicotetes, o a quina hora, o a tal i quina hora)

☐ a alta hora (o a altes hores) de la matinada (o de la nit), a hores petites (o a les petites, o a tres quarts de quinze, o a la mala hora)

☐ a altas horas de la madrugada (o a las quinientas, o a las tantas)

a mos redó

Manera de menjar que consistix a utilitzar només les dents incisives per a tallar els aliments, sense fer ús de ganivet ni cap altre estri. *Menjar-se una poma amb pell i tot a mos redó en acabant de dinar enfortix les dents i les genives. ¡Prova-ho i voràs!*

En la rondalla *El llenyater de Fortaleny* d'Enric Valor podem llegir: «No s'aclaria; tenia el cap a carrerons. Per fi, s'alçà, anà on tenia l'ase lligat d'una pota i pasturant tot pacient una clapa de fe-

nàs, tragué del serró la fogassa de pa i l'emprengué a mos redó.»

En la novel·la *Gràcies per la propina* de Ferran Torrent trobem: «Amb prou feines el local sobrepassava els trenta metres quadrats, però els cambrers no donaven coll a la demanda d'uns parroquians desficiosos per tindre entre les mans el desitjat entrepà i dirigir-se, a mos redó, a la plaça de bous, a l'altra banda del carrer Xàtiva, on els divendres es celebraven vetlades de lluitadors de catch.»

En la novel·la *Vespres de sang* de Joan Olivares llegim: «A la taverna del Rull solia haver raons sobre la llei de la figuera on s'amagava Felip mentre contemplava com uns bandolers cosien el cos de son pare a ganivetades. Tanmateix, hi havia acord unànime que Felipet -encara era un xiquet- va estrenar la seua orfandat encetant figures a mos redó.»

☐ a mossos

☐ a mossos

☐ a bocado limpio, a bocados

a on vages, lo que veges fer faces

Si vas a un lloc, t'has de comportar com ho fan les persones que viuen en eixe lloc, t'has d'adaptar als seus costums, a la seua manera de viure. *Mon pare m'ho va dir moltes voltes i tenia tota la raó: "a on vages, lo que veges fer faces". És la millor manera de no cridar l'atenció. I a mi m'agrada viure tranquil i sense problemes innecessaris.*

En la novel·la *Temps de batuda* d'Enric Valor podem llegir: «I el capell? Un èxit. Em defensava molt bé de la solanada; fins el bascoll duia en ombra, i els intersticis del teixit de palla deixaven passar una mica l'oreig. "¡On vages, allò que veges fer faces!"»

Hi ha la dita equivalent «a Roma com els romans» que trobem també en expressions més o menys semblants en altres

llengües –en anglés diuen «*when in Rome, do as the Romans do*» i en italià «*quando a Roma vai, fai come vedrai*»– adaptació del proverbi llatí «*cvm fveris Romæ, romano vivito more; cvm fueris alibi, vivito sicvt ibi*», és a dir, «quan sigues a Roma, viu a la manera romana; quan sigues en un altre lloc, viu com visquen allí».

La dita *a on vages, lo que veges fer faces* és d'ús habitual en el parlar tradicional d'Alcoi que és la meua llengua familiar, la que he heretat per tradició oral.

☐ allà a on vages, com veges fer faces

☐ a la terra que vagis, dansa que ballin; a Roma, com els romans; lloc on vas, usança que hi trobes; per on aniràs, faràs com veuràs

☐ allá donde fueres, haz lo que vieres; allá donde fueres, hicieres lo que vieres

NOTA 1: Per al proverbi llatí, vegeu HANS WALTHER, *Lateinische Sprichwörter und Sentenze des Mittelalters...* (Göttingen, Vandenoek, 1963), núm. 4176.

NOTA 2: Done les gràcies a Jordi Pérez Durà, Joan Mascarell i Gasol, Joan-Carles Martí i Casanova, Antoni Mas i Forners i Josep-Francesc Molés i Abad per la seua ajuda.

a orri

1) En gran quantitat, en abundància, copiosament, sense parar. *Si gastes a orri i no estalvies, quan sigues vella hauràs d'anar a captar.*

2) De qualsevol manera, desordenadament, sense orde ni concert. *No tinc ganes d'anar a casa del meu germà perquè allí va tot a orri.*

En la rondalla *Esclafamuntanyes* d'Enric Valor podem llegir: «*Tots tres, aquella nit, morts de son i de cansament, estaven desfets de debò; però l'avarícia els sostenia drets. Pujaren a l'altre pis i seguiren regirant, i ho feien a correuita, a orri, traent-ho tot de pollequera, estripant matalafs, esbotzant panys, desgavellant calaixeres...*»

3) A mala fi. *És un tronera. A tirat a orri tota l'herència dels pares.*

En la novel·la *Temps de batuda* d'Enric Valor trobem: «–¿No creu que tot açò de la propietat de la terra se n'anirà a orri posat el carés que va prenent la República?– vaig preguntar imprudentment.»

☐ 1) 2) sense orde ni concert. 3) a fer punyetes, al desastre

☐ 1) a bell raig, a doll, a dolls. 2) a la grega, a tres quarts de quinze, en doina, en renou, sense orde ni concert. 3) a mala fi

☐ 1) *a chorro, a chorros, a porrillo*. 2) *man-ga por hombro, patas arriba, sin orden ni concierto*. 3) *a pique*

a osades

Certament, en veritat, ja es veu, ja es nota, és clar, és evident.

Aquesta antiga locució es va formar a partir del verb *osar*, forma arcaica de *gosar*. L'he oïda pronunciada de quatre maneres: *a osades, a gosades, ausades i a gusades*. Les dues primeres les he oïdes moltíssimes vegades a Alcoi, a on conviuen, encara que la segona està desplaçant la primera. La tercera és la generalment emprada pels valencians i és la que apareix registrada als diccionaris. La tenim documentada en molts escrits des de l'edat mitjana. Jo, concretament, l'he oïda a València, a Castelló de la Plana i a Benissa. La quarta l'he oïda a diversos pobles de la Safor i de la Ribera.

He escrit *a osades* perquè és la grafia més fidel a l'etimologia de la locució i perquè encara hi han a Alcoi moltes persones que ho pronuncien així. *A osades que enguany collirem les figues a cabassos.*

També s'utilitzen, amb el mateix significat que *a osades*, les expressions *a osades mare* i *a osades vida*. *¡A osades mare, que tens poc trellat!*

Expressions que també s'empren com a exclamacions, amb el sentit de: *¡i tant que*

sí!, jja ho crec!, ¡Déu n'hi do! –¿Has vist quin fred que fa enguany? / –¡A osades vida!

Ⓢ a gosades, a gusades, ausades, verda-
derament

ⓔ certament, en veritat, veritablement,
vertaderament,

ⓐ a fe, ciertamente, verdaderamente

a palpes

A fosques (perquè no hi ha llum o perquè s'és cego), ajudant-se de les mans per a reconèixer les coses, no errar el camí, no entropessar. *Se'n va anar la llum i vaig haver de recórrer tota la casa a palpes fins que vaig trobar un ciri.*

En la rondalla *Les velletes de la Penya Roja* d'Enric Valor podem llegir: «*Total, que el príncep hi va entrar, i, a palpes com qui diu, van arribar fins al llit, ell, Margarida i els dos cortesans.*»

En la rondalla *El gegant del Romani*, també d'Enric Valor, trobem: «*A la matinada, Adolfet es va despertar i, a palpes, anà i esbarrallà la finestra.*»

Els valencians usem diverses expressions per a designar el concepte definit, totes elles derivades del verb *palpar*, com ara: *a la palpa, a palpa, a palpes, a palpons, a palpontes i palpant palpant.*

Ⓢ a la palpa, a palp, a palpa, a palps, a palpons, a palpontes, palpant palpant

ⓔ a palpes, a palps, a les palpentas, al palp, talpejant

ⓐ a tientas, a tiento, a tino, por el tiento

a pam a pam

Detalladament, exhaustivament, minuciosament, amb tota la seua extensió. *Jo conec València a pam a pam. ¿Com no l'he de conèixer si fa més de cinquanta anys que camine pels seus carrers? I sempre a peu ¿eh?, res de cotxes ni autobusos.*

Aquesta expressió la trobem en l'obra literària de l'escriptor i gramàtic Enric Valor i Vives. En la novel·la *L'ambició d'Aleix*

podem llegir: *La serra Aitana té molt de misteri, i ell la coneixia a pam a pam per fora i per les entranyes.*

En la novel·la *Temps de batuda*, també d'Enric Valor, trobem: «*Bé, a migjorn ací –vaig quedar-hi. / –Trobarà l'Ajuntament? Coneix el poble? / –Que si el conec? A pam a pam!*»

En la novel·la *Sense la terra promesa*, del mateix autor, diu: «*Van donar compte de la desaparició del xicot, i els guardes de tots els acotats del poble, dirigits per la guàrdia civil, trepitjaren les serres a pam a pam.*»

I en la rondalla *Don Joan de la Panarra*, també d'Enric Valor podem llegir: «*–Ja ens han mort bona cosa de soldats, don Joan. ¡Ja n'hi ha prou! ¿No veeu que tot són emboscades en aquells barrancs i avencs, que ells coneixen a pam a pam?.*»

El DIEC, el DVal i el GDLC arpleguen, amb el significat definit, la locució *pam a pam*, sense la preposició *a* davant. En el DCVB, en l'entrada *pam*, trobem: «*Pam a pam, o Pam per pam, o Depam a pam: amb gran lentitud i minuciositat. Les serres catalanes | que pam a pam cobràreu, may més trepitjareu, Collell Flor. 3. Maldament tresqueu els recones de pam a pam, Penya Mos. III, 26.*»

Si altres expressions semblants a aquesta com ara *a poc a poc, a més a més* (o *de més a més*), *de gom a gom, de bat a bat* o *de mica en mica* les escrivim sempre amb una preposició en posició inicial, pareix que seria més lògic escriure *a pam a pam* com feia Enric Valor o *de pam a pam* com apareix en el DCVB. És possible que les locucions *pam a pam* i *poc a poc*, sense preposició davant, siguin un calc de les castellanes *palmo a palmo* i *poco a poco*, encara que no és completament segur. En valencià tenim expressions com ara **pas a pas, poble a poble, minut a minut, dia a dia, mes a mes**, etc., que no tenen preposició inicial. Considere que seria

convenient que meditàrem una miqueta sobre aquesta qüestió.

- Ⓢ pam a pam
- Ⓔ pam a pam
- Ⓒ *palmo a palmo*

a peu pla

Arran de terra, sense haver de pujar ni baixar escales o costeres, sense cap desnivell. *La il·lusió de la meua vida és viure en una planta baixa i poder entrar a casa a peu pla, però em pense que no ho he de vore mai.*

En la rondalla *Home roig, gos pelut i pedra redona* d'Enric Valor podem llegir: «Passà a peu pla l'escumós riu i, amb açò, guanyà les tres hores que perderen els germans lluitant contra el corrent i eixugant-se la roba, tot pel seu poc seny.»

- Ⓢ
- Ⓔ a peu pla
- Ⓒ *a pie llano*

a poquet foc

Amb un foc no gaire fort. *No, ho has de coure, primer, a foc viu durant deu minuts i, després, a poquet foc durant mitja hora.*

- Ⓢ a foc baix (o baixet, o dolç, o fluix, o suau), a poc foc
- Ⓔ a foc lent
- Ⓒ *a fuego lento*

a poqueta nit

En començar a fer-se de nit, en començar a fer-se fosc. *Se n'anirem a berenar al mas del Pi Vell i a poqueta nit, xino-xano, cap a casa.*

Aquesta locució, tal com la coneixem actualment, és una deformació de la més antiga i ja no usada *a boca de nit* que amb l'ús continuat es va transformar en *a poca nit*, segurament perquè *a boca de* va perdre el seu significat de 'a l'entrada de' i la gent va pensar que el que s'havia

de dir era *a poca nit* perquè encara no era molt de nit. Sol usar-se en diminutiu: *a poqueta nit*.

El fragments següents són del llibre *Matèria de Bretanya* de Carmelina Sánchez Cutillas: «[...] i a poqueta nit feia molt bonic de veure la renglera de menuts cantant com si fórem cries de beguí.» «[...] perquè allí les gallines i els bacons –que vol dir els porcs– i els pollastres anaven solts pels carrers tot el dia, i a poqueta nit cascú se'n tornava al seu corral, i tots sabien tornar.» «A poqueta nit tornaren de Calp el meu avi i aquell altre senyor que parlava d'una manera que feia riure, com si estigués aprenent a parlar.» «A poqueta nit encara estàvem els tres allí, tan quietes com la mar, que ja tenia aqueixa color d'aigua adormida que pren a l'horabaixa, quan la llum del far inicia el joc amb les ombres –ara sí, ara no– parpellejant rítmicament i incansable; [...]»

A Vilavella i a Nules vaig sentir el refrany: «Si el Puntal a poca nit du capell, / pica espart i fes cordell.»

Proverbi en el qual és interessant observar que l'expressió *a poca nit* no apareix en diminutiu.

- Ⓢ a boqueta de nit, a la caiguda del sol, a la poca nit, a poca nit
- Ⓔ a boca de fosc, a boca de nit, a entrada de fosc, a hora baixa, a hora foscant, a la caiguda del sol, al capvespre, al vespre
- Ⓒ *a boca de noche, a la caída del sol, al anochecer*

a pos de

Si es compara amb, en comparació de, relativament a. *Jordi, a pos del seu germà, guanya molts diners.*

Aquesta locució prepositiva és pròpia de tot el domini lingüístic valencià, encara que, a hores d'ara, quasi ningú l'usa.

La paraula *pos*, que es pronuncia amb o oberta, deriva del verb *posar* i s'ha d'es-

criure sense t final, és a dir, s'ha d'escriure pos i no post.

En alguns llocs s'empra la variant formal *al pos de*.

- ☐ *acomparat a, al costat de, al pos de, comparat amb, en comparació de, en comparança de, en relació amb*
- ☐ *al costat de, comparat amb, en comparació a, en comparança a, en esguard de, en relació amb, en vist*
- ☐ *al lado de, comparado con, en comparación con, en relación con*

a primeries

En el primer moment, quan comença alguna cosa. *A primeries em va fer l'efecte que era una gitana, però en acabant vaig vore que no.*

Tenim la dita alcoiana: *Qui a primeries guanya, a darrerries s'escanya.*

Lluís Gimeno Betí en el llibre *De lexicografia valenciana. Estudi del "Vocabulari del Maestrat" de Joaquim Garcia Girona* escriu: «Però cal remarcar, sobretot, que la replega del lèxic viu de les comarques catalanes meridionals i valencianes septentrionals, per ell més conegudes i estimades, havia començat abans de tenir coneixement de l'obra del diccionari que Mn. Alcover havia començat cap a primeries de segle.»

En la novel·la *La pols i el desig* de Jesús Moncho trobem: «*A primeries de setembre, l'estat de guerra era manllevat pel governador militar...*»

L'escriptor Enric Valor i Vives usa aquesta expressió en la seua prosa literària. Així, en la novel·la *L'ambició d'Aleix* podem llegir: «*Quan açò s'esdevenia per aquelles terres altes, que sol ser en temps ben avançat, ja havien començat els cursos, i a ell allò sempre l'havia agafat o reclòs el l'internat a primeries, o en la capital assistint a la Universitat després.*»

I en la novel·la *Sense la terra promesa*, del mateix autor, trobem: «*A primeries, quan*

era un cercle tancat a la senyoralla i els seus incondicionals, havia costat molt de crear l'hàbit o costum d'anar a passar-hi l'estona o a relacionar-se fructuosament; però, de mica en mica, quedà ben palès que era una institució indispensable, i al capdavall resultà freqüentadíssima.»

En l'entrada *riure* del *Diccionari Català-Valencià-Balear* diu: «*Qui a primeries riu, a darrerries plora*»: vol dir que sovint les coses que comencen molt favorablement acaben malament.

La locució *a primeries* l'he sentida moltes voltes tant a Alcoi com a la ciutat de València i també en diverses poblacions de la comarca de l'Horta de València com ara Silla, Catarroja o Torrent. L'usen en els seus escrits diversos autors valencians, a banda del que acabe de citar, com ara Manuel Sanchis Guarner, Joan Fuster i Ortells, Enric Soler i Godes, Vicent Pitarch i Almela, Abelard Saragossà Alba, Carmel Ferragud Domingo, Antoni Ferrando i Francés, Miquel Àngel Fabra Sánchez, Vicent Franch i Ferrer, Alfons Cucó Giner, Vicent Pascual Granell, Josep Lozano Lerma, Jordi Colomina i Castanyer i molts més.

Les construccions sense article com ara *a primeries, a darrerries, anar a escola, parar taula, llevar taula, fugir d'estudi, anar a missa, anar a costura, anar a cama-coixa, anar en cama crua, seure a taula, servir taula, dinar en taula, primavera d'hivern, primavera d'estiu, tornar paus, fer paus, quedar-se a fosques, partir palletes, caminar a palpès, a migjorn, a migdia, a mitjanit, de matí, de vesprada, de nit, d'estiu, d'hivern, posta de sol, eixida de sol, a poqueta nit, de totes maneres, passar per baix cameta, deixar baix taula, etc.*, són autèntiques relíquies de temps antics que hem conservat durant segles. Les construccions amb article, com ara *a la primeria* o *a les primeries*, són construccions més modernes. La locució *a primeries* és una expressió ancestral que

els valencians hem conservat i hem sabut fer arribar al segle XXI. Confie que tinguem el bon gust, la intel·ligència i la valentia de continuar conservant-la.

Ⓢ a la primeria, a les primeries, de primeries

Ⓔ a la primeria, al començament

Ⓒ *al principio*.

a quinzens

Empatats. *Ara estem a quinzens. I si me'n tornes a fer una altra, te'n recordaràs de mi.*

La locució *a quinzens* és pròpia del joc de pilota valenciana. En eixe joc un punt es diu un *quinze* i estar empatat a un punt, és a dir, un quinze cada equip, es diu estar *a quinzens*. Després la locució va passar al llenguatge del carrer per a significar simplement 'empatats'.

Ⓢ empatats

Ⓔ empatats

Ⓒ *empatados*

a ratlla

Modalitat de compra que consistix a pagar, no en el moment d'efectuar la compra, sinó a poc a poc, en diferents moments al llarg d'un temps determinat. S'anomena *a ratlla* perquè quan, en fer la compra, s'acordava pagar de la manera especificada, s'agafava un tros de canya (el comprés entre dos nucs) i es partia per la meitat, a la llarga. El comprador es quedava mitja canya i el venedor l'altra mitja. Cada vegada que el comprador feia un lliurament de diners al venedor, s'ajuntaven les dues mitges canyes i amb un ganivet es feia una mossa o ratlla vertical, de manera que quedaven marcades les dues meitats. Així no es podia fer cap trampa, ja que les dues marques havien de coincidir. Açò es feia antigament, quan una part molt important de la població no sabia ni llegir ni escriure. Posteriorment, encara que les anotacions ja es feien en

paper, s'ha continuat usant la locució *a ratlla* per a denominar la compra amb pagament diferit. *Jo, això, si no ho compre a ratlla, no puc comprar-ho.*

Ⓢ a la ratlla

Ⓔ a termes, a terminis

Ⓒ *a plazos*

a reball

De qualsevol manera, sense reflexió, a la lleugera, de manera destarificada, descuradament, sense miraments. *Si fas les coses a reball no faràs res ben fet mai de la vida.*

La locució *a reball* s'usa en algunes poblacions de la Safor. Jo, concretament, l'he sentida al Real de Gandia i a Almoines.

El vocable més generalment emprat pels valencians per a expressar el concepte definit és *arreu*. També s'usa molt l'expressió *a burro-barra*.

Ⓢ a burri-barra, a burro-barra, a grapats, a la babalà, a la manró, arreu, arreu magre, arreu manera, de qualsevol manera, estil manró

Ⓔ a grapades, a la babalà, barrim-barram, de qualsevol manera

Ⓒ *a la buena de Dios, a reo, a tontas y a locas, a topa tolondro, al buen tuntún, como sea, de cualquier manera*

a rebolcons

Fent voltes sobre el propi cos per terra o sobre qualsevol superfície adient. Rebolcant-se.

A Alcoi hi ha la dita: *En vindre els melons, el sastre a rebolcons* que vol dir que per l'estiu els sastres tenen poca faena perquè la gent du poca roba. Aquesta expressió s'empra, per extensió, quan es vol posar de manifest que, en produir-se determinats esdeveniments, hi han certes persones que, com a conseqüència, n'ixen perjudicades.